

A MAGYAR ROMANTIKA-KUTATÁSOK KÉRDÉSEIRŐL

Bevezetés

A felszabadulás utáni irodalomtörténeti vitáink sorában fontos szerepet játszott az, amelyet a magyar romantika kérdéseiről rendezett a Magyar Tudományos Akadémia 1954-ben. Sőtér István referátuma és utána számos vezető irodalomtörténészünk hozzászólása (így pl. Trencsényi-Waldapfel Imrée, Turóczi-Trostler József, Komlós Aladár, Barta Jánosé, Szauder József) értékes és mindmáig útmutató érvényű megnyilatkozások irodalomtörténetírásunk e problémáját illetően. De a vita feladatokat is kitűzött, a kutatás és értékelés további perspektíváját is kijelölte. Itt az ideje, hogy felmérjük, azóta mi történt a magyar romantika-kutatások területén, melyek eredményeink, és hol vannak a még pótolnivalók. Ez a mérlegre tevés azonban csak úgy lehet eredményes, ha figyelembe vesszük a nemzetközi szakirodalom jelenlegi helyzetét a romantika problémakörét tekintve, valamint ha összefoglaljuk a magyar romantika-kutatások történetét, eddigi fejlődését. Egy ilyen tanulmány keretében mindezt csak vázlatyszerűen lehet megtenni, de mindenesetre rá kell mutatnunk a kutatás és az értékelés alapvető tendenciáira.¹

A romantika néhány problémája az európai kutatások tükrében

A romantika az első olyan irodalmi irányzat, amely *mint irányzat* már a maga korában a viták központjába került, még akkor is, ha képviselőit csak később látták el a „romantikus” jelzővel, mint ez pl. az angol romantika esetében történt. A romantika később is — miután eredményeit az irodalom már hasznosította — heves viták tárgya volt, és számos aspektusának kérdése ma is az. Emberi és írói magatartás-e, módszer-e vagy stílusirányzat, ezek a kérdések vitatottak ma is. Megértéséhez egy esztétikai—pszichológiai vagy egy történeti—tipológiai megközelítés útján jutunk-e el jobban, erről ma sem egyeznek meg a vélemények. Abban általában egyetértenek, hogy a romantika más hangsúlyt vet a művészi alkotásban az olyan emberi képességekre, mint a fantázia és az érzelem, mint a klasszicizmus és a realizmus, de éppen e másfajta hangsúlyozásnak, amelyből nyilvánvalóan a valóság másfajta módon való tükrözése következik, az értékelése már igen eltérő az egyes irodalomtörténészek, kritikusok részéről. A legtöbb kutató a romantikában az adott valósággal való valamiféle szembenállást állapít meg, mely megnyilvánulhat álmodozásban, a fantázia alkotta világ teremtésében, szebbnek remélt jövő vagy hitt múlt elképzelésében, az adott helyzettel szembeforduló lázadásban stb. A valóságnak az értelmezése és értékelése azonban, amellyel a romantikát szembebitik

¹ Az MTA Irodalomtudományi Bizottságának és a Modern Filológiai Bizottságnak 1969 decemberében tartott ülésén szereplő vitaindító referátum egyrészt lerövidített, másrészt néhány újabb adattal és szemponttal kiegészített szövege. A vitán elhangzott felszólalásokat folyóiratunk jelen számának 664—666 lapján közöljük. A programtanulmány az MTA 1954. évi romantika-vitájából indul ki. Ennek anyaga az I. OK 1955. évi VI. köt. 1—2. számában olvasható és különnyomatban is. SÓTÉR István vitaindító előadása a szerző *Romantika és realizmus* c. tanulmánykötetében is megjelent. Bp. 1956. 7—92.

a különféle irodalomtörténészek és kritikusok, éppen nem azonos. A konzervatív irodalomkritika egy statikus, alapjaiban örök rendnek ítélte valóság alapján ítél, míg a haladó, elsősorban a marxista kritika egy dinamikus fejlődő valósághoz méri az irodalom tükröző funkcióját. Bonyolítja a dolgot, hogy a romantika közismert komplexitása, gyakran ellentmondásossága miatt a romantikus alapállás nehezen, egyes kutatók szerint egyáltalában nem meghatározható. A világnézeti szempontok mellett az izlésbeli szimpátiák is meghatározzák az egyes kritikusoknak a romantika iránti rokon- vagy ellenszenvét, noha a leghangosabb és legfeltűnőbb viták világnézeti téren zajlottak le. Természetesen a fenti két szempont legtöbbször egymáshoz kapcsolódva jelentkeznek.

A XX. század elején német földön a szellemtörténeti irány előretörése valóságos reneszánszát jelentette a romantikára irányuló kutatásoknak. Az irányzat maga is a „Neoromantik” jelszót hangoztatta,² a romantikában — elsősorban a németben — az irracionális, a felvilágosodás értelem-kultuszával szembenálló vonásokat állította előtérbe. A szellemtörténészek romantika-kutatása és értékelése igen finom és felhasználható elemzéseket is eredményezett — főleg az ún. „eszmetörténészekét” (pl. O. Walzel, H. A. Korff könyvei);³ a maga egészében azonban ez a német romantika-kultusz nietzschei és más modernista irányokkal összevegyülve hozzájárult egy progresszívnek éppen nem nevezhető szellemi atmoszféra kialakulásához, melyet még a náciizmus egyes ideológusai is hasznosítottak. Ez lélektanilag tökéletesen megérteti pl. Lukács György elitélő kritikáját a romantikával szemben általában, amint ez újabbban a *The New Hungarian Quaterley* 1965. évi egyik számában és a *Valóság* 1971. évi 1. számában kifejezésre jut.⁴

Mialatt Németországban a romantika hagyományát a konzervatív, sőt reakciós irányzatok igyekeztek kihasználni, francia, később angol nyelvterületen a romantika a konzervatív kritikának valóságos pergőtüzébe került. A XX. század elején Brunetiére után Lasserre,⁵ Bainville, Maurras, Léon Daudet és Seilliére a romantikának éppen az érzelmkultuszát, rációellenességét vetették szemére konzervatív, sőt reakciós szempontból, az értelem követelményének ők ugyanis a forradalomellenességet, a hierarchikus társadalmi rendet tekintették, e felfogásnak minden erkölcsi, politikai és művészi következményével együtt. Hasonló indulattal, de esztétikaiabb szemlélettel utasították vissza a romantikát az első világháború után az angol neoklasszikus kritikusok, Ezra Pound, Irving Babbitt és T. S. Eliot.⁶ Ilyen módon a második világháború előtt, német területen a romantika dicsőítésével találkozunk, francia területen az említett konzervatív kritikusok hatása már erősen csökkent, de még érezhető. Jellemző a konzervatívnak igazán nem nevezhető Gide válasza arra a kérdésre, hogy ki a legnagyobb francia költő: „Hugo, hélas!”⁷ Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a hangos kritikai csatározások alatt nem jelentek volna meg a szorgalmas irodalomtörténészek és filológusok tollából a romantikus írókról, a romantika korszakáról tartalmas művek: Hugót az akadémikus Bellessort egy monográfiájában iparkodik érdeméhez méltóan bemutatni, nem szólva arról, hogy életművét olyan jelentős költő is méltatja, mint Fernand Gregh; stílusáról, költői képeiről háromkötetes monográfia jelenik meg, hogy csak néhány példát említsünk. A francia irodalomkutatás legnagyobb eredményeit azonban ez időszakban talán inkább a XVIII. századi kutatásokban

² W. MAHRHOLZ: *Literargeschichte und Literaturwissenschaft*. Leipzig, 1932.

³ H. LUKÁCS Borbála: A német szellemtörténeti irodalomszemléletről. Az Irodalomtudomány c. tanulmánykötetben. Bp. 1970. 83–88. 94.

⁴ LUKÁCS György: On the Question of Romanticism. *The New Hungarian Quaterley* 1965. — A romantikáról. *Valóság* 1971. 2. sz. 54–57.

⁵ Pierre LASSERRE: *Le romantisme français*. Paris, 1908. 2. kiad.

⁶ L. erről: Robert F. GLECKNER és Gerard E. ENSCOE gyűjteményét: *Romanticism. Points of view*. Prentice Hall English Literature. Series. 1962. Jacques Barzun: *Classic, Romantic and Modern*. London, 1962. és R. Weimann: *Az „új kritika”*. Bp. 1965. 37–54.

⁷ Idézi Gaëtan PICON: *Histoire des Littératures* 3. k. 37. 923. *Encyclopédie de la Pléiade*. Paris 1958.

láthatjuk: Gustave Lanson, Paul Hazard, Daniel Mornet és Paul Van Tieghem írásaiban, melyekben — elsősorban Mornetnél és Van Tieghemnél — a romantika XVIII. századi előzményei kerülnek előtérbe, ez időben dolgozza ki a francia komparatiztika a preromantika elméletét. (Mellesleg megjegyezve e tendencia legjelentősebb képviselője, Paul Van Tieghem 1948-ban megjelent könyvében már azt írja, hogy nincs „preromantika”, csak „preromantikus írók”.⁸

Láthatjuk, hogy a konzervatív-neoklasszikus kritikák — ha sikerült is nekik az angol és francia köztudatban megingatniuk a romantika hitelét — nem akadályozták meg az irodalomtörténet- és értékelő munkát. A második világháború után pedig az értékelések egyre inkább a romantika pozitív megítélése felé hajlottak az angolszász és francia kritikában és irodalomtörténetírásban. Ez a tendencia érvényesül mind a nemzeti irodalmak kutatásában, mind a komparatiztikában. Ami az angol romantika értékelését illeti, jellemző az 1962-ben a két amerikai irodalomtörténész, Robert F. Gleckner és Gerald E. Ensoe által összeállított antológia, mely a különböző értékelések és értelmezések gyűjteményét adja az angol romantikáról.⁹ Olyan ellentétes nézeteket gyűjtenek egybe, mint egyfelől Irving Babitté és T. S. Elioté, másfelől Alex Comforté és René Welleké. A romantika problémája iránti fokozott érdeklődés jele az a sok meghatározás, amelyekkel ezek a kutatók a romantikus magatartást iparkodnak definiálni. Ezek általában a történeti konkrétumtól meglehetősen elvonatkoztatott lélektani alapú tipológia szerinti megfogalmazások. L. Abercrombie szerint a romantikus magatartásban „a lélek visszavonul a külső dolgoktól és önmaga felé fordul” (66), H. N. Fairchild szerint a romantika „törekvés — a tényleges akadályok ellenére — megvalósítani, megtartani vagy igazolni az univerzumnak és az emberi életnek azt az illuzionált látásmódját, amelyet a mindennapi és a rendkívüli, az ismert és az ismeretlen, a reális és az irreális, a véges és a végtelen, az anyagi és a szellemi, a természeti és a természetfölötti képzeletbeli vegyítése hoz létre” (101). Alex Comfort szerint a romantika „az univerzum és a hatalom elleni emberi küzdelembe vetett hit” (172), ez utóbbi már — absztrakt-idealisztikus megfogalmazásban — a romantika lázadó mozzanatára veti a hangsúlyt, mint egyébként A. Comfort egész tanulmánya.

A francia irodalomtörténetírás akár a nemzeti irodalom, akár komparatiztikai vonatkozásban a romantika történelmi értelmezése felé látszik hajlani. A romantikus magatartás meghatározásában általában óvatosabbak, a romantika komplex, ellentmondásokat magában foglaló jellegét hangsúlyozzák. Sokan közülük szkeptikusak abban, hogy ezt a komplex jelenséget egyáltalán meg lehet határozni. Paul Valéry szerint „fel kellene adni az egzaktág minden igényét, ha meg akarnánk határozni a romantikát”, Pierre Moreau szerint — aki nagy könyvet írt a francia romantikáról — „nem lehet meghatározni azt, ami már természeténél fogva titokzatos”. Paul Van Tieghem, akinek az európai romantikáról írt összefoglaló könyve mindmáig az egyetlen, amely valóban átfogó képet iparkodik adni az európai romantikáról, részben osztja ezt a szkepszist, de meg is kerüli a direkt válaszadást: „le kell mondanunk a romantika definiálásáról? Igen, kétségtelenül, ha meghatározáson egy olyan formulát értünk, amely rövid és ugyanakkor eléggé szintetikus ahhoz, hogy magába foglalja minden árnyalatát, minden aspektusát¹⁰”. A továbbiakban kifejti, hogy mindamelllett a romantika létezett mint egy összesség, melynek elemei feltűnő gyakorisággal együtt találhatók, és több olyan vonásuk van, mely közös, mint olyan, amely más irodalmi irányzatban is megtalálható. A szövegek tanulmányozása révén a józan ész és egy bizonyos ösztön segítségével megállapíthatjuk, hogy milyen jelenségek tekinthetők romantikusnak, milyenek nem. Más francia irodalomtörténészek — így L.

⁸ Paul VAN TIEGHEM: Le romantisme dans la littérature européenne. Paris 1948. 24. Új kiadás: Paris 1969. 29.

⁹ L. a 6. sz. jegyzetet.

¹⁰ Paul VAN TIEGHEM: i. m. 6—8. Új kiad. 14—16.

Cazamian¹¹ és Henri Berr¹² — „az érzékenység és a képzelet uralomra jutásában” látják a romantika lényegét, lényegében egy racionálisabban megfogható lélektani tipológiával.

Nem kis szerepet játszik a romantika-kutatások feléledésében annak a hatásnak a felismerése is, amelyet a romantika a modern költészetre gyakorolt. Erre utal a romantikus költői képről megjelent tanulmányok és monográfiák megsokasodása. A német romantikában a szimbolizmus előzményeit többen megvizsgálták.¹³ A franciáknál Gérard de Nerval reneszánszát az új költészetet idéző képzelete magyarázza. Jellemző, hogy ez a szemlélet az Hugo-kutatásokban és értékelésekben is új szempontokat hozott. A nagy romantika-vita idején az Hugót védő Bellessort még elnézően ír Victor Hugó késői eposzairól (pl. *La Fin de Satan*-ról), újabban éppen e kései művekben fedezik fel Hugó képalkotásának modernségét (így pl. Gaëtan Picon, aki egyébként a modern francia irodalom kutatója elsősorban).¹⁴ Hasonlóképpen a szovjet irodalomtudományban V. V. Vanszlov a romantika esztétikájáról írt könyvének utolsó fejezetében részletesen szól a romantika egyes eredményeinek a modern művészetben való továbbéléséről.

A marxista irodalomtudományt természetesen a romantika társadalmi eredete és hatása érdekelte elsősorban. A korai romantikusok többségének reakciós politikai nézetei, másfelől a marxizmus fokozott valóságigénye miatt a marxista kritika eleinte tartózkodóan ítélte meg a romantikát mint irodalmi irányzatot. A realizmus—antirealizmus elmélet is a romantikát az utóbbi kategóriába sorolta. Ennek egyik következménye az volt, hogy a köztudatban romantikusnak tekintett, de feltétlenül haladó szellemű olyan írókat, mint Shelley és Hugo, legalábbis életművük egy részét tekintve, a realizmus körébe utalták. Ismeretes, hogy Aragon Hugo realizmusáról írt.¹⁵ Legutóbb is nálunk Lukács György és Almási Miklós tanulmányai Shelleyt kiemelték a romantika köréből.¹⁶ Az előbb vázolt angol romantika-vita egyébként is elsősorban Shelley alakja körül élesedett ki. A konzervatív-neoklasszicista kritika éppen Shelleyvel igyekezett bizonyítani a romantika valóságellenességét. Szép összefoglalása a vitának és határozott cáfolata az említett kritikusoknak egyúttal az angol romantikusok igazi valóságigényének meggyőző bizonyítása éppen egy magyar szerzőnek, Szenczi Miklósnak előbb a *Filológiai Közlönyben*, majd 1968-ban egy angol folyóiratban megjelent cikke.¹⁷ A szovjet irodalomtudomány a romantika komplexitásának kérdését az ötvenes években azzal oldotta meg, hogy a romantikát a progresszív (esetleg forradalmi) és a konzervatív (esetleg reakciós) romantika kategóriáiba osztotta el. Ez a társadalmi—tipológiai megkülönböztetés általános volt a hatvanas évek elején is. Azonban ezt a kettéosztást hamarosan merevnek érezték a szovjet irodalomtörténészek, és D. D. Blagoj a Szovjet Akadémia háromkötetes orosz irodalomtörténetében a Gorkij által javasolt aktív és passzív romantika kifejezést használja.¹⁸ Ez a probléma az orosz romantika-kutatásban különösen fontos, mert pl. Zsukovszkijra inkább illik a passzív, mint a reakciós jelző. Hasonlóan ítéli meg Vanszlov Alfred de Musset

¹¹ Louis CAZAMIAN: *L'évolution psychologique de la littérature en Angleterre 182*. Idézve VAN TIEGHEM eml. könyvében. 1. kiad. XXII. 1.

¹² VAN TIEGHEM id. művének előszavát ő írta. Paris 1948. Avant-propos XXII.

¹³ SØRENSEN: *Symbol und Symbolismus im 18-ten Jahrhundert und in der deutschen Romantik*. Kopenhagen, 1963.

¹⁴ Gaëtan PICON: *Poésie au XIXe siècle*. A *Pléiade* enciklopédiájában. *Histoire des Littératures*. 3. köt. Paris 1958. 927—929.

¹⁵ Louis ARAGON: *Victor Hugo poète réaliste*. Paris 1952.

¹⁶ LUKÁCS Györgynek a 4. sz. jegyzetben idézett írásai. ALMÁSI Miklós: *Realizmus vagy Romantika*. *Kritika* 1964. 5. sz.

¹⁷ N. J. SZENCZI: *Reality and the English Romantics*. The Huntington Library Quaterley 1968. 2. sz. 179—198. *Köny. is.* Magyarul: *Angol romantikusok és a valóság*. FK. 1967. 1—2. sz. 41—55. *Köny. is.*

¹⁸ *Isztorija Russzkoj Lityeraturi v treh tomah*. Tom II. *Vvegyenyije*. Akadémija Nauk SzSzsZr Moszkva—Leningrád 1963.

¹⁹ V. V. VANSZLOV: *Esztetika romantizma*. Moszkva 1966. 29.

költői tevékenységét is.¹⁹ A hatvanas években azonban a romantikának ezt a társadalmi—tipológiai kettéosztását is megkérdőjelezték a szovjet irodalomtörténészek. A vita B. Rejzovnak az irodalmi irányzatokról a *Voproszi Lityeraturi* 1957-es évfolyamában írt cikkével indult el, aki a tipológiai értelmezést elvetve a romantikát kizárólagosan történeti jelenségnek tekinti.²⁰ Ezután kezdődik a *Voproszi Lityeraturi* romantika-vitája a romantika általános értékeléséről és egységének, illetve többszerűségének a kérdéséről. Megfogalmazódik az a vélemény, hogy a „romantika lehetőségein belül is lehet tükrözni az életigazságot” (Petrov).²¹ Majd a progresszív és reakciós romantika felosztást is túlzottan leegyszerűsítőnek ítélik: „a romantika fejlődésének konkrét képe jóval bonyolultabb a két irány sémájánál”, mert „ennek vagy annak a romantikusnak a működésében egyesülhetnek a progresszív és a reakciós társadalmi tendenciák” (Vanszlov: *Esztétika romantizma* 28). A kutatók az adott történelmi periódusban elhelyezve a romantikát, másféle tipológiát ajánlanak, így Szokolov az orosz romantikában olyanféle típusokat különböztet meg, mint a dekabrista költők hazafias, Zsukovszkij álmodó romantikája, a filozofikus romantika stb.²² Vanszlov a romantika esztétikájáról írt könyvében a romantika egységes voltát hangsúlyozza, de igényli a társadalmi funkció szempontjából a műalkotás konkrét vizsgálatát; hangsúlyozza, hogy helyteleníti a politikai beállítottság és a művészi érték azonosítását, bár a progresszivitást esztétikai érték-kategóriának tekinti; nem veti el teljesen a konzervatív és a haladó romantika társadalmi tipológiáját, de hangsúlyozva, hogy ezt nem szabad sem túlbecsülni, sem lebecsülni. Részletesen szól arról, hogy a passzív beállítottságú romantika is adott előremutató értékeket a művészetnek.²³

A romantika egységességének kérdése azonban nemcsak a társadalmi funkció szempontjából merült fel, hanem az egyes alkotók, még inkább az egyes nemzeti romantikák szempontjából. Ez utóbbi annál is bonyolultabb kérdés, hogy a romantika programszerűen törekszik előtérbe állítani a művészet nemzeti jellegét.

A nyugati irodalomtudományban a „romantika vagy romantikák” vitának legklasszikusabb megnyilvánulása az volt, mely A. O. Lovejoy és René Wellek közt zajlott le. Lovejoy 1924-ben a PMLA-ban fejtette ki álláspontját, összevetve a különféle romantikus jelenségeket, arra a következtetésre jutott, hogy nincs egységes romantika, csak „romantikák” vannak.²⁴ Wellek 1949-ben szállt vele vitába a *Comparative Literature* hasábjain, közismert tanulmányában, amelyben azt bizonyítja, hogy a „romantikusnak” tartott műalkotások mutatnak bizonyos kielemezhetően közös vonásokat valamennyi európai irodalomban, szerinte ezek a jellemvonások: a költészet és a költői képzelet azonos felfogása, a természet és az ember viszonyának azonos koncepciója és lényegében azonos jellegű költői stílus, képek, szimbólumok, költői mítoszok alkalmazása.²⁵ A francia irodalomtörténeti kutatásban a két háború közt a komparatiztika előtérbe kerülése szintén az egységes, bár sokrétű európai romantika-koncepciót gyökereztetette meg, bár ez általánossá inkább a második világháború után vált. Ennek az eredménye Paul Van Tieghem említett könyve, *Le romantisme dans la littérature européenne*, mely egész felépíté-

²⁰ Ismerteti SZENCZI Miklós: Világirodalmi Figyelő 1958. 1. sz. Maga a cikk: B. REJZOV: O Lityeraturnih napravlenijah. Voproszi Lityeraturi 1957. 1. sz.

²¹ PETROV cikke: O realizme kak hudozsosztvennoj metode. Voproszi Lityeraturi 1958. 2. sz. 2—49. Idézve: Világirodalmi Figyelő 1958. 1. sz. 8—9. Petrov ezt ugyan elismeri a klasszicizmusról és a romantikáról, de szerinte a teljes életigazságot mégiscsak a realizmus módszereivel lehet kimondani.

²² A. N. SZOKOLOV: K szporam o romantizme. 118—137. Voproszi Lityeraturi 1963. 7. sz. Idézi Vanszlov: i. m. 30.

²³ VANSZLOV: i. m. 32—36.

²⁴ Arthur O. LOVEJOY: On the Discrimination of Romanticism. PMLA 1924. Részlet a cikkből Gleckner és Enscoe id. gyűjteményében.

²⁵ René WELLEK: The Concept of „Romanticism” in Literary History. Comparative Literature 1949. Teljes egészében a Concepts of Criticism c. tanulmánygyűjteményben. New Haven and London 1964. 128—198.

sében az egységes és az egységen belül sokoldalú romantika koncepcióját sugalmazza. A könyvnek körülbelül a kétharmada a romantika közös vonásait tárgyalja, összefoglalva a különböző irodalmak jelenségeit (a romantikus hős, a romantikus szerelem, az egzotizmus, a műfajok, a stílus stb.); és a többi része az egyes nemzeti romantikákat. Meg kell jegyeznünk, hogy a nyugati komparatiztika számos művelőjének eljárásával ellentétben Paul Van Tieghem a teljes európai irodalom tárgyalására törekszik, tehát a kelet-európai (így az orosz, a lengyel, a cseh, a magyar, a dél-szláv) irodalmaknak is nagy figyelmet szentel, ez kiemelendő még akkor is, ha szintetizáló műve nem mentes a tévedésektől és félreértésektől.

Ami a szovjet irodalomtudományt illeti, Rejzov említett cikkében a „romantikák” mellett látszik állást foglalni, melyeket a „kapcsolatok és kölcsönhatások” kötnék csak össze. Vanszlov szerint a „kapcsolatok és kölcsönhatások” magukban nem tudják megoldani a „romantika vagy romantikák” problémáját, szerinte a romantika minden komplexitása ellenére is egységes irányzat.²⁶ Az általam ismert szovjet művek (A Bolsaja Enciklopédiája, a Blagoj szerkesztette orosz irodalomtörténet, Vanszlov idézett könyve) a romantikáról szólva azt mindig világirodalmi vonatkozásokba ágyazva teszik, és az orosz irodalom jelenségeit is ilyen széles távlatokba helyezve vizsgálják (pl. Vanszlov Zsukovszkij és Lermontov romantikájának ellentétes vonásait). Az európai romantikát igen tág értelemben használják, belefoglalják pl. Heinét és Petőfit is. A vitát ilyen módon aligha lehet a nemzeti irodalmak kutatói és a komparatisták eltérő szemléletéből adódó vitának tekinteni.

A probléma alapja az, hogy lehet-e és ha lehet, hogyan lehet összefoglalni egy ilyen komplex művészeti iránynak az alapvető sajátosságait. Néhány nyugati meghatározás-kísérletet már idéztünk, valamint a szkeptikus megnyilatkozásokat is. Az egységesítő filozofikus definíciók helyett talán hasznosabbaknak látszanak azok a konkrét vizsgálatok, amelyek az egyes irodalmi kérdések és témák romantikus megközelítését világítják meg. Wellek hármasságának elégtelen voltára Sötér István könyvismertetőjében már rámutatott, joggal hiányolva benne pl. a nemzetiség, a múltidézés és a népiesség mozzanatait.^{26a} Úgy tűnik, hogy ilyen bonyolult és ellentmondásos jelenségnek, mint a romantika, talán a pluralisztikus leírása a gyümölcsözőbb, mint a definiálása. Idéztük Van Tieghem álláspontját, aki definíció megadása helyett inkább leírta a romantikus jelenségeket. Hasonló eljárással találkozunk Vanszlov említett könyvében is, itt elemző fejtegetéseket olvashatunk a romantikus hősről, a romantikus szerelemről és barátságról, a romantika természetszemléletéről, a kalandvagyáról, az egyén és a társadalom konfliktusának romantikus felfogásáról. Hasonlóan a romantika közös aspektusairól olvashatunk — bár az irányzat irracionális-misztikus oldalainak erős hangsúlyozásával — C. De Deugd tanulmányában, melyet az AILC belgrádi kongresszusán terjesztett elő, és amely a *Helikon* 1968. évfolyamában magyarul is olvasható.²⁷ Úgy tűnik, mintha a mindennapi való definíció-keresés és a romantikus jelenségek összefoglalásáról való lemondás között valami hasznos középút is lenne: lehet sok romantikus alkotásban olyan közös vonásokat találni, amelyek esetleg más romantikus alkotásokban nincsenek meg, de amelyeket ismét más vonások fűzik a romantika egyéb megnyilvánulásaihoz. Lehet, hogy ami az egyik nemzeti romantikában fővonal, a másikban csak másodlagos. Ilyen pl. a nemzeti múlt és a népiesség kultusza, amely nálunk előtérben áll, a franciáknál nem, de ott is van egy második vonalú „litterature troubadour”, és ott van Béranger, valamint a már irodalomtörténetekben sem szereplő Millien. De nem véletlen, hogy a mi költőink e kettőre érdemükön felül is reagáltak. Lovejoy szellemes érvelése, hogy tudniillik romantika A-nak és romantika B-nek van egy közös vonása: x, viszont romantika B-nek és romantika C-nek is van: y, azonban y már nincs

²⁶ VANSZLOV: i. m. 15.

^{26a} Erre utal Sötér új könyvében is: *Az ember és műve*. Bp. 1971. 103.

²⁷ C. DE DEUGD: *The Unity of Romanticism as an International Movement*. Actes du Ve Congrès de l'AILC. Belgrade 1967. 173—189. Magyarul: *A romantika mint nemzetközi mozgalom* *egysége*. *Helikon* 1968. 2. sz. 221—240.

meg romantika A-ban²⁸ — aligha fogja elkedvetleníteni azokat, akik a romantika közös esztétikai vonásainak összefoglalására tesznek kísérletet.

Itt említénék meg Sőtér István teljesen történelmi alapú meghatározását. Ő ugyanis valamennyi európai romantika lényegét az „újításban” látja, ezt tekinti közös vonásnak. Ez a meghatározás rokon azokkal a tétélekkel, amelyeket a francia és szovjet irodalomtörténészek is hangoztatnak. D. D. Blagoj a „művészi szabadság” igényét jelöli meg mint a romantikus művész legfőbb vonását, Gaëtan Picon is a szabadságban és az „összintesség és eredetiség” igényében hiszi azt a „lényeges elemet”, amely a romantikát jellemzi. Érdekes Gaëtan Picon további fejtegetése, mely a „romantika rendjét” igyekszik elemezni. „Minden szabad, kétségtelenül, de a romantikusok éppen abban hasonlítanak, hogy ugyanazokat a dolgokat engedik meg maguknak.”²⁹ Gaëtan Picon utal rá, hogy történelmi körülmények határozzák meg, hogy milyen szabadságot követelnek maguknak a romantikusok, pl. éppen nem azokat, amiket az avantgarde. Mindez arra mutat, hogy a romantika nemcsak a klasszicizmus és a realizmus felől, de pl. a szimbolizmus, szürrealizmus stb. oldaláról is elhatárolható, ami nyilvánvalóan lehetővé teszi ennek a történelmileg körülhatárolható irodalmi iránynak a leírását.

Ez átvetet a romantika periodizációjának kérdéséhez. Ezt a problémát úgy igazán érdemes felvetni, ha a romantikában nem elsősorban tipológiai jelenséget, hanem történelmi irányzatot látunk. Az irodalomtörténészek többsége — akár a marxista, akár a polgári irodalomtörténészek — gyakorlatilag ezzel a XIX. századi történelmileg körülhatárolható irányzattal szoktak foglalkozni. Igen fontos kérdés a romantika történeti eredetének és előzményeinek problémája. Ismeretes, hogy a romantikát első teoretikusai (a Schlegelek, Mme de Staël) a keresztény középkor kultúrájából eredeztették. Az irodalomtörténészek általában nem mennek ennyire vissza az időben, és a romantika kezdeteit a XVIII. század utolsó évtizedében határozzák meg. De vajon a romantika a felvilágosodás ellenhatásának tekinthető-e vagy éppen a felvilágosodás által létrejött eszmeiségnek, bár ellentmondásos következménye? A német szellemtörténeti irány (és hatása a magyar is) az előbbi felfogás felé hajlott, míg a francia és az angol irodalomtudomány a felvilágosodásig, pontosabban Rousseau-ig vezetik vissza a romantikát. A romantika konzervatív—neoklasszikus kritikussai is Rousseau elmarasztalásával kezdik a romantikát elítélő fejtegetéseiket, így Pierre Lasserre és Irving Babbitt.³⁰ Gaëtan Picon szerint: „A romantika kevésbé jelenti az ember új felfogását, inkább irodalmi megjelenését jelenti annak az emberképnek, amelyet a XVIII. század alakított ki, de nem tudott esztétikailag kifejezni.”³¹ Hasonlóképpen nyilatkozik Van Tieghem is: „A francia forradalom erőteljesen hatott, még ellenségeire is, sok hagyományt megdöntött, kérdésessé tett számos alapelvet, új eszméket sugalmazott az irodalom és a társadalom viszonyára nézve”,³² és e gondolatból kiindulva fejti ki azt, amit „a romantika forradalmának” nevez, kihangsúlyozva, hogy a pre-romantikusok csak az előkészítés — bár fontos — szerepét játszották. Ehhez hasonlóan fogalmazza meg Karel Krejčí a romantika kezdetét azzal, hogy ekkor „a szentimentális mennyiség átcsap romantikus minőségbe”.³³ Érdekes megemlíteni, hogy míg a szellemtörténet a Sturm und Drang-ban inkább a ráció uralmával való szembefordulást hangsúlyozza, a francia és a szovjet irodalomtörténetírás a társadalmi lázadás mozzanatát tekinti az ő esetükben döntő fontosságúnak. A romantikának a felvilágosodással való szoros kapcsolatára mutat rá új ér-

²⁸ Arthur O. LOVEJOY: On the Discrimination of Romanticism. PMLA 1924. Részlet a cikkből Gleckner és Enscoe id. gyűjteményében.

²⁹ Gaëtan PICON: Le romantisme. Encyclopédie de la Pléiade. Histoire des Littératures. 2. köt. Paris 1956.

³⁰ I. BABBITT könyvének is a címe: Rousseau and Romanticism. Boston 1919.

³¹ Gaëtan PICON: Le romantisme: Histoire des Littératures. 2. köt. 152.

³² Paul VAN TIEGHEM: i. m. 123. 2. kiad. 117.

³³ Karel KREJČÍ: Klasszicizmus és szentimentalizmus a keleti és a nyugati szlávok irodalmában. FK. 1963. 33.

^{33a} A felvilágosodás és a romantika. Krit. 1969. 10. sz.

veléssel Sötér Istvánnak a *Kritikában* 1969-ben megjelent cikke is.^{33a} A romantika kezdeteit általában az 1790-es évekre teszi a legtöbb irodalomtörténész, de a romantika befejező dátuma szempontjából már nagyobb a nézeteltérés. Vannak akik 1830-cal lezártnak tekintik a romantika uralmát, az angol és a német irodalmat tekintve nem indokolatlanul. Eléggé tartja magát az a felfogás, hogy a romantika 1848-ig vagy 1850-ig jelentős irányzat, utána csak posztromantikáról beszélhetünk. Van Tieghem álláspontja is nagyjából ez, de hozzát teszi (más szerzőkkel együtt), hogy a romantika utóhatásai még a hatvanas években is erősen érezhetők.³⁴ Vanszlov az 1830-as és az 1848-as dátum fordulópont jellegét hirdeti, hozzátéve, hogy a romantika az irodalomban a hatvanas évek végéig is hoz létre nagy műveket (Hugo), a zenében pedig még később is (Wagner).³⁵ Ezeknek a periodizációs törekvéseknek persze csak akkor van értelmük, ha nem szűkítjük le a romantika fogalmát a befelé forduló, misztikus hangulatú, a korai német romantika szellemében fogant alkotásokra. Mert ilyen törekvéssel gyakran találkozunk, főként a nyugati irodalomtudományban.

A romantika periodizációjának problémája nem azonos a világirodalom periodizációjának problémájával. Az újabb felfogás — itt utalhatunk mind a Gorkij Intézet Világirodalom szintézis-terveire, mind az AILC európai irodalmakat egységbe foglaló köteteinek előkészületeire — a világirodalom időbeli felosztását a „kulturális zónák” és a „periódusok” alapján véli megoldhatónak. A zónák voltaképpen térbeli fogalmak, kultúrkörök, és a történelmi időben változnak, így pl. a középkor idején ilyen zóna a bizánci jellegű, a XIX. században pl. a skandináv vagy a középkor- európai. Az irodalomtörténeti periódusok — ha azok kronológiailag meghatározhatók — komplex jelenségek, többféle tendenciát, irányzatot, hagyományt, újítást foglalhatnak magukban mind a nemzeti, mind a világirodalom vonatkozásában. Az irodalomtörténeti korszakban, periódusban többféle irányzat élhet együtt, egymással vitatkozva, harcolva, mint a legtöbb irodalomban a klasszicizmus és a romantika; vagy békés koegzisztenciában, mint a múlt század harmincas-negyvenes éveiben a romantika és a realizmus. Ez a többféleség sokszor nagy alkotók életművében is megtalálható, amely ilyenkor szintézisbe foglalja a korszak legfontosabb tendenciáinak eredményeit. A periodizáció ilyen értelmezése azonban nem akadályos annak, hogy az irodalomkutatás valamely irodalmi irányzatot külön is tanulmányozzon, akár a nemzeti irodalom, akár a világirodalom vonatkozásában. Ez utóbbinak a szempontjából annál is indokoltabb az irányzatokkal való külön foglalkozás is, mert a különböző irodalmak fejlődése időben nagyon egyenlőtlen, és szintézisük kronológiai határok közt nehezen lehetne megoldható.³⁶ (Természetesen a fentebbi megállapítás a külön műfaj-történeti kutatások szükséges és hasznos voltát is involválja.)

Végül az a probléma is felmerült, vajon a romantika „átmeneti korszak”-e a klasszicizmus és a realizmus között, vagy érték önmagában. Ez a kérdés felmerült mind a nyugati, mind a szovjet irodalomtudományban. Van Tieghem könyvének utolsó fejezetében utal olyan nézetekre, melyek a romantikát mint egy „zárójelet” tekintik a klasszicizmus és a realizmus fejlődési vonalának kereszteződésében, és cáfolja ezeket a nézeteket.³⁷ A szovjet irodalomtudományban nem ilyen éles megfogalmazásban szerepel. D. D. Blagoj a romantika fő érdemének azt tartja, hogy felbontotta a klasszicizmus absztrakt ábrázolási módját, a konkrétumra törekedett, és ezáltal a realizmusnak készítette elő az utat.³⁸ Petrov, aki a valóság művészi ábrázolá-

^{33a} A felvilágosodás és a romantika. *Kritika* 1969. 10. sz.

³⁴ Paul VAN TIEGHEM: i. m. 519—520. 2. kiad. 459—466.

³⁵ Vanszlov: i. m. 10—11.

³⁶ SÖTÉR István: A korszak és az irányzatok. *Kritika* 1970. 2. sz. SÖTÉR István: A szintézis új lehetőségei. *Kritika* 1971. január. Az ember és műve. Tanulmányok. Bp. 1971. — H. LUKÁCS Borbála: Az új szovjet Világirodalomtörténet előkészítésének elvi kérdéseiről. — *Helikon* VII. Figy. 1970. 2. sz. 199—206.

³⁷ Paul VAN TIEGHEM: i. m. 525—526. 2. kiad. 467—469.

³⁸ A szovjet akadémia háromkötetes orosz irodalomtörténetében. A második kötet bevezetésében. L. a 18. sz. jegyzetet.

sában a realizmusnak adja az elsőséget, idézett cikkében ennél lényegesen tovább megy a romantika értékelésében, kimondván, hogy „a romantika lehetőségein belül is megvan a lehetőség az életigazság ábrázolására”.³⁹ Vanszlov meghatározása szerint „a XIX. század első felének művészi kultúrájában a romantika hasznos jelentőségű. Felvetett kérdéseket, melyek az új kor valóságában születtek, segítette a harc az elhalt formák ellen, új kifejező eszközöket hozott létre, előrelépést jelentett az emberiség művészi fejlődésében”.⁴⁰ Vanszlovnak ez a megállapítása természetesen az egész európai romantikus művészet számbavételével fogalmazódott meg. Tegyük hozzá, hogy a romantika az orosz irodalomban valóban csak egy fontos állomás a legmagasabb csúcok felé vezető úton, de vannak irodalmak, amelyek a romantikában értek fel világirodalmi magaslatokra, és XIX. századi irodalmuk ennek az irányzatnak az áramában emelkedett a legmagasabbra. Erre az utóbbira a legjobb példa kétségtelenül a lengyel irodalom.

Az 1954. évi akadémiai vitát megelőző magyar romantika-kutatások áttekintése

Az első irat,⁴¹ mely nálunk a romantika kérdését tárgyalja, Teleki József tanulmánya *A régi és az új költés különbségeiről*, mely az 1818-as évi *Tudományos Gyűjtemény*ben jelent meg. Mellékesen jegyezzük meg, hogy az olasz romantika vitairatai mindössze két évvel előzték meg a Telekiét, és hogy Teleki munkája egyidős a lengyel romantika első nagy manifesztumával, Brodziński dolgozatával, utóbbinak viszont fontos előnye Teleki műve felett, hogy bár ez is nagyjában a német elméletírók alapján ír, a lengyel költészet számára is levonja a megfelelő tanulságokat. Teleki tanulmánya — mint a kor romantikus elméletírójé — a romantikát az antikot követő keresztény lovagvilág és meseszerűség irodalmában látja, az egész modern irodalomra kiterjeszti, bár kivételt tesz az antik szellemet újjáélesztő modern költőkkel, így Goethe szerinte a görög szellem modern inkarnációja, Schiller viszont „romántos”. Ez az egész középkort és az egész modern irodalmat magába foglaló romantika-koncepció érvényesül Kőlcseynél is a *Nemzeti hagyományokban*, aki szerint viszont a romantika szelleme az újkor klasszicista törekvésű íróiban, a reneszánsz és a klasszicizmus alkotóiban is érvényesül. Ismeretes, hogy Kőlcsey elsőnek fogalmazza meg az akkor még kialakulóban levő magyar romantikának a némettől való különbözősét, megállapítva a magyar „karakterai szentimentalizmus” és a német „romantikai szentimentalizmus” különbségeit. A „magyar karakteri szentimentalizmus” Kőlcseynél a haza sorsából meríti nyugtalanságát, melankóliáját, ezért fedezi fel Kőlcsey már Zrínyiben is a „romantikát”.

Toldy Ferenc és Fenyéry-Stettner a húszas években a „tündérezés”-ben és a „lovagiság”-ban látják a romantika jegyeit, és ezért üdvözlük Vörösmarty és Kisfaludy Károly ilyen szellemű alkotásait.⁴² Toldy a harmincas években már a szenvedélyek kultuszát is értékeli Vörösmartyban, és ekkor még nagyra tartja *A két szomszédvárat* is, melyről később tartózkodva nyilatkozik. Bár a romantikának mint a középkor keresztény művészetének és az ennek szellemét ellentmondásosan is folytató művészetnek a megítélése Kemény Zsigmond tanulmánya (*Classicizmus és romanticizmus*. 1864) elején is megtalálható, úgy látszik, hogy a romantikának mint sajátosan XIX. századi irányynak az értékelése a francia romantikával való megismerkedés hatása alatt alakult ki. Szalay, Eötvös tanulmányai, Toldynak a *Tudománytár*-ban a külföldi irodalmakról adott recenziói már ilyen értelemben vetik fel a kérdéseket. Sőt

³⁹ L. a 21. sz. jegyzetet.

⁴⁰ VANSZLOV: i. m. 33.

⁴¹ A XIX. század eleji magyar romantika felfogásokról I. FARKAS Gyula Romános, *romántos, romantikus*. Minerva 1929. 172—199. SÓTÉR István: *A magyar romantika I. OK* 1955. VI. köt. 209—213. és *Romantika és realizmus* 1956. 22—28.

⁴² TOLDY Ferencnek „Vörösmarty Mihály epicus munkájáról” írt tanulmányában. *TudGyűjt* 1826. VII.—VIII. sz. 1827. III. V. sz. és 1827-ben külön mű. FENYÉRY Gyula: *Könyvvizsgálat*. *TudGyűjt* 1827. I. sz.

Toldy a spanyol irodalomról szólva már a romantikát a népiességgel kapcsolja össze,⁴³ ami Kölcsey nagy tanulmányában is impliciten megvan.

Kemény Zsigmondnak fent említett tanulmánya főként a francia romantikát elemzi, és hozzá kapcsolja a liberális, demokratikus eszmék és az irányzatosság eluralkodását az irodalomban. Ezt ő bár nem ítéli el egyértelműen, de észrevehetőleg elhatárolja magát tőle, és határozottan leszögezi Vörösmarty-tanulmányában, hogy a magyar romantika nagy költője nem állt a franciák hatása alatt, legfeljebb drámaiban. Kemény Goetheben komplex jelenléteket lát, szerinte Goethe az Iphigeniában klasszikus, a Faustban romantikus.

A magyar romantikának és a németnek az egybevetését tartalmazza Bánóczy József akadémiai székfoglaló beszéde 1876-ból, melynek tárgyalását Komlós Aladár a romantika-vitán Sötér referátumából hiányolta. Bánóczy a német romantika konzervatív, sőt a metternichi reakcióval rokonszenvező szellemét állítja szembe a magyar romantikusok szabadelvű reformer felfogásával. Bánóczy a romantikát nemcsak mint irodalmi, de mint az egész szellemi életet átfogó irányzatot értékeli. Szembeállítja a reakcionárius Gentz Friggyessel a reformer és haladó Széchenyit, akit a magyar politikai romantika fő képviselőjének tekint. Bánóczy a magyar romantikát mint 1840-ig uralkodó irányzatot fogja fel, folytatójaként a népiességet említi, összhangban Gyulai és Erdélyi erre vonatkozó véleményeivel.⁴⁴

Ez a rövid áttekintés, amelyhez még többet is csatolhatnánk, így pl. a Byronra vonatkozó Fenyéry-tanulmányt,⁴⁵ továbbá az *Athenaeumban* közölt, Farkas által is idézett *Német romantika és angol ízlés* c. dolgozatot, valamint Bodnár Zsigmond George Brandes⁴⁶ munkáira utaló cikkét — azt mutatja, hogy a XIX. század folyamán már kialakult egy olyan felfogás, mely a német romantikát konzervatív szelleműnek tekintette, a franciát és az angolt nagy vonásokban szabadelvűnek, sőt a demokratizmusra (Kemény szerint a szocializmusra is) hajlónak, és e kettő párhuzamában igyekezett elhelyezni a magyar romantikát, melynek fő képviselője konszenzusok szerint Vörösmarty.

A huszadik század első feléből, mégpedig a két háború közti időszakból két vitát szeretnék kiemelni. Az egyik a húszas évek elején zajlott le Zlinszky Aladár *Klasszicizmus és romanticizmus* c. tanulmánya kapcsán, a másik Farkas Gyula *Magyar romantika* c. könyvének megjelenését követően.

Zlinszky Aladár 1921-ben a Szent István Társulati székfoglalójaként tartotta meg a szóban forgó előadást, melyet két év múlva meg is jelentetett. Zlinszkyt a XX. század elején fellépő ultrakonzervatív francia kritikusok romantikaellenessége inspirálta (Lasserre, Maurras, Seillière Maigrón), de inkább csak az elvi végkövetkeztetéseiben. Zlinszky átfogó képet igyekezett adni az európai romantikáról (már ti. az angol, francia, magyar és német romantikáról), és kiváló stilsztika-tudóshoz méltóan elemzi az irány művészi teljesítményeit. Annál lehangolóbb azonban végkövetkeztetése: az említett francia reakciós teoretikusoktól és főként az ellenforradalmi kor szellemétől inspirálva megállapítja, hogy a romantika alapjában véve „destruktív” irány, a fennálló társadalom szempontjából veszedelmes. Szerencsére szerinte a romantika kitermelt magából két konstruktív eszmét is: a vallásosságot és a nemzetiséget. Ez utóbbinak a szemszögéből menti fel a magyar romantikát a „destruktív” szellemiség vádjá alól. Zlinszky fejtegetéseire Koszó János reflektált, és élesen szembeszegült állításaival. Szerinte Zlinszky a francia romantika alapján ítéli meg általában a romantikát. Koszó szerint a romantika lénye-

⁴³ TOLDY Ferenc: Spanyol literatura. Tudománytár 1838. 220.

⁴⁴ BÁNÓCZI József: Magyar romantika. Bp. 1882. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. X. 12. Erdélyi Jánosnak a romantikára vonatkozó bonyolult álláspontjára helyszűke miatt nem tudunk kitérni. L. erről: FARKAS Gyula: id. cikk 198. SÖTÉR István: Nemzet és haladás. 1963. 14–24.

⁴⁵ FENYÉRY Gyula: Az Angol és Német Poezisiről. TudGyűjt 1828. II. köt. 109–113.

⁴⁶ BODNÁR Zsigmond: Mi a romanticizmus? Athenaeum 1899.

ge szerint konzervatív építő és a társadalom régi rendjét konzerváló irányzat, és főleg Novalisra hivatkozik.⁴⁷

Szükségtelen hangsúlyozni, hogy Zlinszky a francia romantikát sem tekinti egyértelműen „destruktív” irányzatnak, és Chateaubriand-t például felmenti, sőt megvédelmezi az ultrakonzervatív Maurras vádjaitól, akinek szemében Chateaubriand túlságosan engedékeny a modern szellemiséggel szemben.

A francia ultrakonzervatív írók és kritikusok véleménye eléggé ismert volt nálunk, Fábrián Istvánnak tanulmánya jelent meg róluk a *Minervában*.⁴⁸ Szerb Antal is küszködik velük világirodalom történetében, Halász Gábornál is érezhető a hatásuk, amelyet még erősített az angol konzervatív szellemű írók, Ezra Pound és T. S. Eliot ugyancsak éles romantikaellenes állásfoglalása.

A Zlinszky—Koszó vitában világosan kirajzolódott ennek a két embernek az eleve kialakult érzelmi és felfogásbeli attitűdje, amelyek közül az egyik a francia irodalom és irodalmi kritika, a másik a német irodalom és kritika emlíni nevelkedett. Természetesen ebben az esetben az ellenforradalmi kor torzító tükrében.

Farkas Gyula romantika-könyvét erős bírálat érte már korábban is, főleg Zlinszky Aladár és Császár Elemér részéről.⁴⁹ Farkas koncepciójának tarthatatlan voltát világosan bebizonyította Sőtér is az akadémiai romantika-vitán, a táj-felekezet koncepciónak a fajelmélettel nem is rejtett összefüggéseit pedig újabbán Horváth Lukács Borbála kandidátusi disszertációja tárta fel részletesebben.^{49a} Erre a kérdésre itt kitérni talán nem szükséges. Inkább Farkas szándékát akarnám kiemelni könyvével. Farkas Gyula ugyanis a magyar romantika történetét kívánván megírni, kimondottan a magyar viszonyok elemzése alapján szerette volna megmutatni a romantikát, mint a magyar irodalom sajátos, máshoz nem mérhető irányzatát. Ezért fordít oly sok időt a romantika forrásvidékének kutatására és a nyelvújítás korára, míg a tulajdonképpeni magyar romantika korszakát lényegében az 1820-as évekre szorítja össze. Bírálói helyesen mutattak rá, hogy ily módon Farkas nemcsak a nadleri koncepció átvételével csatlakozik a német kritika fogalomrendszeréhez, hanem a magyar irodalomból csak azt tekinti romantikusnak, amit német szemmel is annak lehet ítélni: ti. az elvágyódás, az ábrándvilág, másfelől pedig a politikailag még meg nem fogalmazott nemzeti megújulás romantikáját. Farkas második könyvében, a *Fiatall Magyarországnak* már háttérbe szorul a romantika, a harmincas évek pedig hiátusként tátonganak Farkas koncepciójában. Mindenesetre Farkas könyve felveti az önálló magyar romantika problémáját, azt a tételt hirdeti, amelyet Vörösmartyval kapcsolatban már Kemény Zsigmond állított, hogy ti. a magyar romantikus ábrázolásmód, stílus- és formarendszer mintegy magától és nem idegen hatásra alakult ki. Ez a probléma voltaképpen a „romantika” és a „romantikák” ma is vitatott kérdése, melyet csak a marxista komparatiztika, a társadalmi viszonyok hasonlósága által kondicionált paralelizmusok módszerével lehet megválaszolni.

A magyar romantika-kutatásoknak ez az áttekintése csak vázlatos, sőt hiányos is, mert csak a cím szerint is a romantikát tárgyaló művekkel foglalkozik. Ha valóban tisztán akarjuk látni a magyar romantika-felfogások történetét, akkor szükséges lenne a kor kritikai irodalmának alapos vizsgálata, a folyóiratirodalom átbúvárlása, a nagy romantikusainkról szóló irodalom áttanulmányozása, a romantikus stílusra, verselésre vonatkozó megállapítások ismeretése. Ez azonban túlnőne egy programtanulmány keretein.

⁴⁷ KOSZÓ János recenziója: EPhK 1925. és Napkelet 1924. nov. ZLINSZKY: Klasszicizmus és romancizmus c. művének újabb kiadása. 1924. 50 l.

⁴⁸ FÁBIÁN István: A francia konzervativizmus filozófiai alapvetői. Minerva 1927.

⁴⁹ ZLINSZKY és CSÁSZÁR bírálatai. ItK 1931. 99. és 373.

^{49a} H. LUKÁCS Borbála: Szellemtörténet és irodalomtudomány. 1971. Irodört. Füzetek 70. sz.

Az általános európai, ill. a régebbi magyar romantika-kutatások csak néhány jellemző mozzanatának a felvázolása után röviden ismertetnünk kell azokat a problémákat és kutatási feladatokat, amelyeket az 1954. évi akadémiai vita megállapított, illetve kijelölt. Ez a vita kétségtelenül a legjelentősebb romantika-vita volt az eddigi magyar tudományosságban, egyfelől, mert irodalomtörténészeinknek igen széles gárdája vett benne részt, másfelől, mert a marxista tudomány igényével közelítették meg a kérdést.

Sőtér István vitaindító referátuma — bár hivatkozott az európai vonatkozásokra is — kiemelt a magyar romantika problematikáját világította meg. Mint ilyen, mindmáig időtálló és iránymutató értékű, főként abban, ami a magyar romantika korszakainak kijelölését, a tárgyalásba bevont írók és irodalmi jelenségek viszonylagos teljességét, a magyar és a külföldi romantikák viszonyát, valamint a magyar romantika és a progresszív magyar reform-liberalizmus kapcsolatainak megfogalmazását illeti. (Ezen túlmenően Sőtér kitér a Fialat Magyarország romantikus vonásaira is és ez utóbbiaknak a többiekétől eltérő társadalmi gyökereire.)

A rendkívül alapos és gondolatébresztő referátum széles körű vitát indított, melynek folyamán fontos igények fogalmazódtak meg a további kutatások szempontjából. Így az, hogy szükséges lenne a romantika valamiféle meghatározása vagy leírása, azoknak a jegyeknek a megjelölése, amelyeknek alapján valamely alkotás romantikusnak minősül (Trencsényi-Waldapfel Imre). Sőtér referátumának az a megállapítása, hogy romantikusaink azáltal lettek nagyokká és haladókká, hogy a „romantikát megszüntetve, megtartva” túlhaladták, a realizmus felé közeledtek, hogy a magyar romantika „ellentmondásossága épp a valóság felé fordulásban nyilatkozik meg” — ellenvéleményt váltott ki: A *vén cigány* költői értékét éppen az teszi, hogy költője a romantika szellemében és költői eszközeivel írta meg (Turóczy-Trostler József). Ez lényegében a romantikának mint irodalmi irányzatnak az értékelését veti fel. A romantika előzményeinek bővebb kutatása, Széchenyi szerepének többoldalú értelmezése, a népiesség és a romantika, Petőfi és a romantika viszonyának tisztázása, a romantika 1849 utáni továbbélésének megvilágítása — mindezek ott szerepeltek az 1954. évi vitán kijelölt kutatási feladatok sorában. Az alábbiakban elsősorban azt szeretnénk megvilágítani, hogy milyen feleletet adott irodalomtudományunk azóta a vitán feltett kérdésekre.

A romantika fogalma és sajátosságai

Az 1954. évi vitán Trencsényi-Waldapfel Imre hangoztatta a romantikus művészi jelenségek valamiféle megállapításának és összefoglaló leírásának az igényét. Felszólalásában ugyanakkor Marx egyik megnyilatkozását is idézve felvetett egy alapvető szempontot, amelyre a romantika sajátosságai levezethetők: ez pedig egy adott történelmi helyzetből következő magatartás: az elégedetlenség, a tiltakozás a konkrét történelmi helyzetben az adott társadalommal szemben és az abba való „alantas” beletörődéssel szemben is.⁵⁰ Ez az elégedetlenség a romantikus magatartás alapképlete Blagoj szerint is (a Szovjet Akadémia háromkötetes orosz irodalomtörténete második kötetének bevezetésében).⁵¹ Az elégedetlenség gondolatából kiindulva vezet vissza Tóth Dezső is a romantikát — Vörösmarty-monográfiájában — az individualizmusra, a szubjektivizmusra, a líraiságra. A kérdés itt az: ez az elégedetlenség a XIX. század első felében a francia forradalom hatására felszabadult ember elégedetlensége-e vagy éppen a polgári társadalommal szemben a középkori feudalizmus szépnek illuzionált világába visszasóvárgó emberé-e. A legtöbb marxista irodalomtörténész mind a két lehetőséget a romantika terüle-

⁵⁰ I.OK 1955. VI. köt. 1—2. sz. 257—258. Az „alantas” — „gemein”.

⁵¹ L. a 18. sz. jegyzetet.

tére utalja és ezért beszél reakciós (konzervatív) és haladó vagy Blagojnak Gorkij egy meghatározásán alapuló terminológiája szerint aktív és passzív romantikáról.⁵² Az 1954. évi akadémiai vita azt a kérdést is felvetette, hogy milyen közös sajátosságait lehet megállapítani a romantika mindkét ágának, melyek a romantika általános esztétikai sajátosságai. A kérdésre a megnyugtató feleletet legelőször Barta János tanulmánya adta meg — címe: *A romantika mint esztétikai probléma*,⁵³ mely szerint a romantikus magatartás alapvonásai: az életintenzitást fokozó nagy életigény, a felszabadító és a vallomás funkció. Barta utalt ennek a magatartásnak a társadalmi alapjára is, de ezt nem fejtette ki részletesen. Ámde írásából érezhető, hogy a felvilágosodás és a francia forradalom hatása alakította ki ezeket a nagy emberi igényeket. Ebben az aspektusban a felvilágosodás méhében kifejlődött szentimentalizmus és preromantika a romantika szoros elődje. A polgári forradalmi eszmék által kifejlesztett polgári individualizmus az alap, de ez egyes képviselőiben a maga ellentétévé is fordulhat. A kérdés az: Rousseau-t tekintjük-e a romantika előfutárának, mint az angolok és a franciák általában teszik vagy Burkét. Persze vannak kivételek és vannak franciák, akik számára Gérard de Nerval a romantikus, Hugo nem. Általában a vita a francia—angol és a német iskolázottságú irodalomtörténészek között folyt eddig. Barta János tanulmánya példája annak, hogy ezeken a különféle iskolázottságokon tülemelkedve is meg lehet határozni a romantika legfontosabb jegyeit. Barta János és Tóth Dezső⁵⁴ tézisei alapján — valamint a külföldi szakirodalom idevágó anyagát is felhasználva — iparkodott leírni és összefoglalni a romantika sajátosságait a Gondolat Kiadó izmusok sorozatában megjelent *A romantika* c. antológia bevezető tanulmánya is.

A romantika fogalmának egy igen sokoldalú és meggyőző leírását olvashatjuk Sőtér István legújabb könyvében: „Anélkül, hogy a romantika fogalmának valaminő definícióját meg mernők kísérni, mégis, keresnünk kell egy olyan alapvető mozzanatot, mely a különböző irodalmak romantikusait közösen jellemzi, s valamennyiüket el is választja, meg is különbözteti mindattól, amit *nem* lehet romantikának neveznünk. A romantikára jellemző jegyek közül ilyenként tekinthetjük azt a törekvést, hogy a művészet szuverén módon, olyan autonóm és különleges világot teremtsen, mely intenzív és sűrített atmoszférája, felfokozott valósága vagy a valószerűtlensége miatt mentes a mindennapiságtól, s többnyire valamely kiváltságos érzelmi, erkölcsi vagy lelki állapotot fejez ki. A különleges és autonóm világ létrehozásának — valamint a kiváltságos állapot kifejezésének — szándéka különféle eszközök segítségével valósulhat meg: az álom és a látomás, az egzotikum és a fantaszitikum, a népköltészet és a történelem éppúgy elősegíti e szándék megvalósítását, mint a romantika invenciójának és felfedezéseinek egész tárháza.” (Az ember és műve. Bp. 1971. 139–140.)

A magyar romantika előzményeinek kérdése

A romantika alapvető jegyeinek meghatározásában — mint említettük — nagy jelentőségű az előzmények kérdése. A magyar romantika forrásvidékének felderítése szempontjából már az 1954. évi vitán igen fontos eredmények alakultak ki. Így Sőtér előadásában és még részletesebben Szauder József felszólalásában, aki romantikánk kezdeteit a tizes évekre tette, és meggyőzően kifejtette a romantika megindulásának szoros kapcsolatát a magyar nemesség függetlenségi törekvéseinek felelevenedésével. A magyar romantikát előkészítő és kialakító filozófiai mozgalmak elemzése szempontjából azóta sok mindent tisztáztak Szauder József

⁵² Az „aktív” és „passzív” romantika kifejezést tartja helyesnek Jan O. FISCHER prágai egyetemi tanár is: Alfred de Vigny und die Interpretation der Romantik c. cikkében: *Beiträge zur romanischen Philologie* 1969. Eeft 1. 82–83.

⁵³ *Studia Litteraria* II. köf. 1956. és *Élmény és forma* c. tanulmánykötetben. Bp. 1963. 79–111.

⁵⁴ TÓTH Dezső: *Vörösmarty Mihály*. Bp. 1957. 580–596.

kutatásai, többek közt *A romantika útján* c. tanulmánykötete és Kölcsey kiadatlan műveit sajtó alá rendező gyűjteménye. Wéber Antal monográfiája a regény műfaj története szempontjából gazdagítja e vonatkozásban ismereteinket. Szauder értelmezéseire kapcsolódik e beszámoló szerzőjének a *Klasszikából a romantikába* c. monográfiája is.⁵⁵

Sőtér Istvánnak az előbb idézett tanulmánykötetében, *A romantika létrejötte* c. dolgozata a magyar romantikát is szorosabban kapcsolja olyan előzményekhez, mint a Sturm und Drang, a herderi történet- és irodalomfilozófia, a herderi népiesség-konceptió. Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy irodalomtudományunk már elért bizonyos eredményeket a romantikus jelenségek leírásának és előzményei feltárásának területén, melyek azokhoz a kutatási feladatokhoz tartoznak, amelyeket az 1954. évi vita kijelölt. Nem feladatunk most a romantikát megelőző és azt részben elő is készítítő felvilágosodásra és szentimentalizmusra vonatkozó kutatások eredményeit számba venni, ezekkel Szauder József két programtanulmánya, valamint az általa keltett vita anyaga igen részletesen foglalkozik.⁵⁶

Úgy gondolom, hogy irodalomtudományunk nem mondhat le arról, hogy a romantika komplexitását világnézeti szempontból is megvizsgálja. Az újabb szovjet kutatóknak az az elve, hogy egyfelől elfogadják a romantika kétarcúságának tételét, másfelől viszont elutasítják ennek merev, dogmatikus alkalmazását: azaz kimondják, hogy minden egyes alkotó, illetve irodalmi jelenség értékelése mind a művészi hatás, mind a progresszivitás szempontjából külön és differenciált elemzést kíván. Ezt az álláspontot a magyar romantika-kutatók is magukévá tehetik. Kétségtelen, hogy az európai romantikának több hulláma van, egyikben a regresszív, másikban a progresszív tendenciák látszanak uralkodóknak. A magyar irodalom a múlt század tízes éveinek végén, a húszas években lép be a maga romantikus korszakába, akkor, amikor az angoloknál a második romantikus nemzedék, a Byron—Shelley—Keats iránya jelenti az újat, amikor az olasz, a lengyel, a cseh romantika kezdődik, olyan európai irányzat, melyet a Szent-szövetség világával való elégedetlenség táplál és fűt, és így benne a progresszív vonások látszanak dominálni. A magyar romantika ebben a progresszív hullámban bontakozik ki, és ez talán feloldja a Sőtér 1954. évi tanulmánya végén megjelölt ellentmondást, ti. azt, amely a romantikus ábrázolásmód és a „valóság felé fordulása” között látszik fennállani.

A romantika mint irodalmi irányzat értékelésének kérdése

A romantikának mint irodalmi irányzatnak az értékelési kérdése, mint láttuk, már az 1954. évi akadémiai konferencián vitát kavart fel. A kérdés úgy merült fel, hogy a nagy romantikus alkotóknak túl kell-e haladniuk a romantikán, hogy valóban nagy és haladó szellemű és hatású műveket hozzanak létre, vagy éppen a romantikán belül maradva, a romantika kínálta művészi eszközök felhasználásával hozták-e létre ezeket a nagy alkotásokat. Idézzük Sőtér akkori álláspontját, mely azt sugalmazta, hogy a magyar romantika értéke a realizmus felé közeledésében áll. Ezzel szemben Turóczy-Trostler József szerint a romantikán belül immanensen lehet és kell nagy romantikusaink, így Vörösmarty életművét is értékelnünk. Később Almási Miklós a romantikáról írt tanulmányában — a magyar romantika kérdését nem érintve — általában azt fejtegeti, hogy a romantikus alkotásmód egy progresszív szellemű alkotónak korlátja, sőt buktatója is lehet, szerinte Victor Hugo költői kibontakozásának fő akadálya az volt, hogy nem tudott a romantikán túlhaladni.⁵⁷

⁵⁵ SZAUDER József: *A romantika útján*. Bp. 1961. WÉBER Antal: *A magyar regény kezdetei*. Bp. 1959. HORVÁTH Károly: *A klasszikából a romantikába*. Bp. 1968.

⁵⁶ SZAUDER József: *A XVIII. századi magyar irodalom és a felvilágosodás kutatásának feladatai*. ItK 1969. 2—3. sz. Előadás és vita: 129—175. — SZAUDER József: *A felvilágosodás-kori irodalom kutatásának legújabb eredményei és problémái*. It 1970. 2. sz. Előadás és vita: 415—445.

⁵⁷ L. a 16. sz. jegyzetet.

A probléma itt egyfelől a magyar romantika, másfelől általában a romantika értékelése. A magyar romantika eredetét, kialakulását lényegében a magyar irodalom belső fejlődéséből is meg lehet magyarázni, mindamellett a külföldről jövő hatásoknak is fontos szerepük van kibontakoztatásában, továbbfejlődésében. Főként pedig a magyar romantika számos olyan sajátosságot tartalmaz, amelynek analóg voltát meg lehet találni a többi európai romantikában is. Itt elsősorban a kelet-európai irodalmak párhuzamosságai adódnak, bár ezektől viszont aligha vehetünk indítékokat, noha romantikusaink tudomást vettek róluk, így a cseh, a lengyel és az orosz irodalom hasonló vonásairól. Itt az a látszólagos ellentmondás áll fenn, hogy amennyiben voltak minták, ilyeneket a nyugati irodalmak nyújtottak, másfelől a magyar romantika fejlődésével leginkább hasonló képletet a kelet-európai irodalmak adják.

Erre utalt már Angyal Endrének a vitáról szóló ismertetése az *Acta Litteraria*-ban (1957), majd főként Sziklay Lászlónak a munkái.⁵⁸

A romantika általános értékelése szempontjából azonban már közvetlenül a vita utáni években jelentős fordulatot hozott a Mickiewicz-, majd a Slowacki-évforduló nemzetközi és a szocialista országok részéről különösen lelkes megünneplése. A XIX. századi lengyel költészet vitathatatlanul a romantika áramában csúcsonyult ki, és ennek haladó jellege Mickiewicz és Slowacki műveiben nem vitatott. Az a tény, hogy a romantika nem a valóságtól való elfordulásban, hanem a nemzeti élet legsúlyosabb kérdéseivel való azonosulásban bontakozott ki az összes kelet-európai népnél, vitássá tette azt a tételt, hogy a magyar romantika ellentmondásossága épp a valóság felé közeledésben lenne. Maga Sőtér volt az első, aki a magyar és lengyel romantika paralelizmusáról, Mickiewicz *Ősökjének* kiemelő értékelését tartalmazó előadásával, ill. a *Világtájak* c. tanulmánykötete megfelelő fejezeteivel már utalt a romantikus alkotásmódon belüli értékes és haladó szellemű művek létrehozásának lehetőségére. Sőtér Mickiewicz-tanulmányai egyúttal újabb iránymutatást jelentettek a magyar romantikának az európaiban való differenciáltabb elhelyezése szempontjából.⁵⁹

A következő lépést Tóth Dezső tette meg Vörösmarty-monográfiájának összegező és befejező fejezetében. Ebben ezeket olvassuk: „A romantika nemcsak képes az élet tényleges, reális tartalmainak, progresszív elemeinek tükrözésére, de sokszor e tartalmak elsődrendű, legfőbb, sőt egyedül lehetséges hordozója lehet... Az sem lehet kétséges, hogy a romantika egésze történelmi mértékkel mérve feltétlenül haladó mozgalom, hiszen mérhetetlenül kitérítette az emberi életérzés lehetőségeit, az ember tér- és időbeliség tudatának határait, s lélektani, társadalmi és földrajzi értelemben egyaránt új szférákat von a páratlanul felgazdagított művészi ábrázolás köré... A marxista irodalomszemléletnek egyik, mintegy önnön ítéletét tökéletesítő lépése volt végeredményben annak kimondása, hogy a progresszív tartalmak és realista ábrázolási módszer nem feltétlenül függenek össze, hogy a romantikát sem önnön lényegével ellentétes elemeinek révén kell igazolni, hanem jogosan lehet és kell immanens értékeivel mérni.”⁶⁰ Tóth Dezső tételeinek súlyát még növeli, hogy a magyar romantika legrepresentatívabb költője műveinek beható elemzése után írta le ezeket a sorokat, az eleven költői valóság tanulmányozása vezette el erre a konklúzióra. Tegyük még hozzá, hogy a romantikáról írott e fejezetének szerves része Mickiewicz és Vörösmarty költészetének összehasonlító értékelése is.

Ismeretesek a kelet-európai komparatistika fejlődésének újabb eredményei. Elegendő a szocialista országok komparatistáinak 1962. évi budapesti konferenciájára,⁶¹ valamint az

⁵⁸ ANGYAL Endre: Die ungarische Romantik-Diskussion. *Acta Litteraria* 1957. 250—255. SZIKLAY László: A kelet-európai összehasonlító irodalomtörténetírás néhány elvi kérdéséről. *Világirodalmi Figyelő* 1962. 472—512.

⁵⁹ SÓTÉR István: Négy írás Mickiewiczről. *Világtájak* 1957. 64—131.

⁶⁰ TÓTH Dezső: Vörösmarty Mihály Bp. 1957. 580.

⁶¹ A konferencia anyaga az *Acta Litteraria* 1963. évi számában.

Association Internationale de Litterature Comparée 1967. évi belgrádi kongresszusára,⁶² valamint az azóta megjelent bilaterális összehasonlító kötetekre utalunk (magyar—csehszlovák, magyar—lengyel, magyar—orosz, magyar—olasz, magyar—német, magyar—francia stb.). Ilyen módon a kelet-európai romantikák összehasonlító vizsgálata is hozzájárult a romantikának mint irodalmi irányzatnak a pozitív értékeléséhez. Helytelen lenne azonban mellőzni azt a hatást, amelyet a szovjet irodalomtudományban az irodalmi irányzatokról és a romantikáról folytatott viták keltettek. Az újabb szovjet irodalomtörténészek a romantika értékelése szempontjából a Tóth Dezső álláspontjához hasonló véleményt hangoztatnak. Rejzov szerint: „Victor Hugó életművét sohasem fogjuk megérteni, ha romanticizmusát valamilyen buroknak tartjuk, amely elfedi alkotásának igazi lényegét, akadálynak, melyet egész életén át igyekezett leküzdeni.”⁶³

A romantika, ill. romantikák vitája még most is tart ugyan, de jelenleg úgy látszik, hogy az egyes nemzeti romantikák sajátos egyéniségének hangsúlyozása mellett az egyetemes romantika elismerése az elfogadott álláspont. Éppen ezért úgy véljük, hogy nem lehet elhanyagolni sem a nemzeti romantika sajátosságainak vizsgálatát, sem a magyar romantika összefüggéseit és párhuzamosságait a többi európai romantikával. A két kutatási formának, hogy úgy mondjam, dialektikus kapcsolatban kell lennie egymással, mindig fel kell vetnünk mind a sajátos, mind az általános kérdést, ha nem akarunk általánosságokba vagy provincializmusba veszni.

Úgy látszik, hogy a magyar romantikáról újabban megjelent könyvek és tanulmányok abba az irányba mutatnak, amely a mi romantikánknak az európai romantika egészében való elhelyezését is céljának tekinti. Ennek a törekvésnek jellegzetesen új oldala az, amely a magyar romantikát a kelet-európai népek romantikájával rokon jelenségnek tekinti, annak a marxista komparatizstikának a szellemében, mely nem elsősorban a hatások és kapcsolatok tanulmányozását tekinti céljának, hanem a hasonló társadalmi formációkon alapuló művészi fejlődés párhuzamosságait.

Helytelen lenne azonban — még a kelet-európai irodalmak szempontjából is csak hézagosságot vezetne —, ha nem törekednénk az egész európai romantika megértésére és saját romantikus irodalmunknak az egész európai irodalmi fejlődésben való elhelyezésére. A magyar irodalom romantikus korszakának alapvetően progresszív jellege is akkor tűnik ki világosan, ha kialakulását az egyetemes romantika egymást követő hullámai szempontjából vizsgáljuk meg. Ezen a téren — a hatások és kapcsolatok szempontjából is — még sok a tennivaló. A komoly eredmények mellett, aminők az említett bilaterális kötetek vagy pl. a Budapesten tartott italianisztikai kongresszus anyaga⁶⁴ — komoly hiányosságok is mutatkoznak. Néhány példa: nincs összefoglaló munka Victor Hugo, Byron vagy a Junges Deutschland hazai recepciójáról a különben hasznos részlettanulmányok mellett sem.

A „romantikus folytonosság” kérdése, az 1849-es korforduló problémája, romantika és népiesség

Az 1954. évi vita már felvetette a romantika 1849, ill. 1850 utáni továbbélésének problémáját. Maga Sőtér is foglalkozott ezzel a kérdéssel, amikor Jókai és Kemény romantikához való viszonyát fejtegette. A vitán Komlós Aladár Vajda János romantikájának a problémáját is megvizsgálálandónak jelölte ki. Azóta ez a kérdés még jobban az érdeklődés homlokterébe került. Legélesebben Mezei József fogalmazta meg az ItK 1962. évfolyamában megjelent tanulmányá-

⁶² A kongresszus anyaga: Actes du Ve Congrès de l'Association Internationale de Littérature Comparée. Belgrade 1967. Amsterdam 1969. 797 l.

⁶³ REJZOV id. cikke. Idézve: Világirodalmi Figyelő 1958. 1. sz. 4.

⁶⁴ Il romanticismo. Atti del Sesto Congresso dell'Associazione Internazionale per gli Studi di Lingua e Letteratura Italiana. Budapest e Venezia. 10–17 Ottobre 1967. A cura di V. BRANCA e T. KARDOS. Bp. 1968.

ban, amelynek *Az irodalom romantikus folytonossága*⁶⁵ címet adta. Mezei szerint az 1849-es év politikailag korforduló ugyan, de ezt „a lélek nem vette tudomásul”. A fő kérdések nem változtak meg, így a nemzeti polgárosodás és a népiesség. A romantika az új politikai helyzetben „látszólag visszavonul, eltűnik, pedig csak alakot cserél, látványos harcot rendez önmaga ellen, a saját megvertetését szcenírozva újító, kiapadhatatlan lendülettel és játékos kedvvel”. Másrészt Mezei azt is megállapítja, hogy „a népiesség és romantika hagyományos műfajai folytatódnak, legfeljebb ha mások kerülnek előtérbe, élednek újszerűvé, mint eddig, de a töredékeknek, a kapkodó kísérletezéseknek a tökéletesség klasszicista nosztalgiaja és vágya vet ágyat”. Mezei tétele tehát jóval tovább megy annál, ami az 1954-es vitán elhangzott: nem a romantika egyes jelenségeinek kiváló alkotásokban való továbbélését mondja ki 1849 után, hanem magának a romantikának mint vezető irányzatnak a további érvényesülését, igaz, hogy részben klasszicizált formában, de még azoknál is, akik látszólag a romantika ellen foglalnak állást. A továbbiakban Mezei a romantika és a népiesség azonos gyökerű voltát hangsúlyozza, és azt érezteti, hogy a népiesség 1849 utáni továbbélésében is a romantika folytonossága nyilatkozik meg. Ami a dezillúziót illeti, az nálunk alapvetően más, mint nyugaton: „nem ellenképe, folyamánya a romantikának”.

A „romantikus folytonosság” elve természetesen kétségessé teszi magát az 1849-es korfordulót is. Klaniczay Tibornak *Az irodalomtörténeti szintézis néhány elvi kérdése* c. tanulmánya is kétségbe vonja az 1849-es vagy 1850-es korforduló felvételének hasznosságát.⁶⁶ „Bármilyen nagy jelentőségű is a kor irodalmi fejlődésében egyrészt Petőfi fellépése és a népiesség diadala, másrészt pedig a szabadságharc bukása, ezek nem bontják meg a romantika korának alapvető egységét” — írja Klaniczay. Ismeretes, hogy a hatkötetes magyar irodalom történetében mégis az 1849-es korforduló szerinti periodizálás elve érvényesült. Ennek a periodizációnak a helyes voltát vitatja az *Irodalomtörténet* 1969. évi első számában Kenyeres Zoltán cikke is.⁶⁷ E felgások szerint a romantikus folytonosság nagyjából 1870-ig tart.

A „romantikus folytonosság” kérdéskomplexumában voltaképpen több részletprobléma rejtőzik. Általában egyetértünk abban, hogy a romantika Petőfi fellépéséig mindenképpen vezető iránya irodalmunknak. Így tehát a negyvenes évek romantikus jellege a probléma. Ha a negyvenes évek is a romantikus folytonosság jegyében mennek végbe, akkor itt ismét többféle felfogás lehetséges. Ezeket pontokba foglalom.

1. A negyvenes években a romantikum nemzedék írói tovább működnek (Vörösmartyék), és újabb romantikus tendenciák is jelentkeznek (a Fiaatal Magyarország romantikája, Petőfi válságkorszaka), de mégsem lehet már a romantikát mint kormeghatározó irányt tekinteni. (Ez következne Sőtér előadásából az 1954. évi vitán.)

2. A népiesség új irányzat, de Petőfi után a válság-korszak után a romantika számos vonása megmarad, egyenértékben a népies és a realizisztikus tendenciákkal.

3. Ez a most következő harmadik lehető értelmezés — hogy ti. irodalmunkban egészen 1849-ig egyértelműen a romantika uralkodik — azon a tételen alapul, hogy a népiesség a romantika hozománya és része Európa-szerte. Az irodalomtörténészek körében erősen elterjedt ez a nézet. Lukács György a romantikát negatív jelenségnek ítélő cikkében a népiességet Herdertől származtatván a felvilágosodás hozományának tekinti. Hasonlóképpen a felvilágosodással kapcsolja össze Sőtér is a romantika értékeit kiemelő tanulmányában (*A felvilágosodás és a romantika*).⁶⁸ Nálunk mindenesetre a népiességet — Csokonai után — elméletileg és gyakorlatilag a romantikusok (Kölcsey, Kisfaludy Károly, Vörösmarty) újítják fel. Úgy tűnik, hogy a XIX. századi értelmű népiesség eredete a felvilágosodás második, szentimentalizmussal

⁶⁵ ItK 1962. 22—39.

⁶⁶ KLANICZAY Tibor: Marxizmus és irodalomtudomány. Bp. 1964. 36—65.

⁶⁷ KENYERES Zoltán: A Magyar Irodalom Történetének periodizációs elveiről. It 1969. 1. sz. A vitában a hozzászólások: It 1969. 2. sz.

⁶⁸ Kritika 1969. 10. sz. 13—26. SÓTÉR: A felvilágosodás és a romantika

ötvözött és a romantikát is előkészítő korszakába nyúlik vissza, másfelől mind a romantikában, mind a kibontakozó realizmusban bizonyos affinitás állapítható meg a népiességgel szemben, elsősorban a középkor- európai irodalmakban.

Mind a három fent vázolt felfogás szerint a negyvenes évek még a romantika valamiféle korszakának tekinthetők, de igen eltérő mértékben. Hogy milyen mértékben, az azon múlik, hogy a népiesség és a romantika viszonyát miképp határozzuk meg, és miben látjuk Petőfinék a viszonyát a romantikához.

A „romantikus folytonosság” elméletének a leginkább lényegbe vágó tétele az — és ez érinti az 1849-es korfordulót is —, hogy a romantika fontos, esetleg vezető irányzat marad 1849 után. Itt is többféle felfogás lehetséges.

1. Ha a népiességet (vagy a népnemzetiséget) nem tekinthetjük a romantika valamilyen válfajának, akkor is kétségtelenül megjelennek az 1849 utáni időszakban olyan nagyértékű irodalmi alkotások, amelyeket mindenképpen a romantika kategóriájába kell besorolni. Ilyen elsősorban Jókai regényírása, Aranynek a *Katalinja* stb. Ezek azonban nem változtatnak azon a tényen, hogy a század második felében a romantika csak a második vonalat képviseli, a vezető irányzatok valamiféle klasszicizmus vagy realizmus felé irányulnak. Ez a felfogás természetesen éppen nem zárja ki 1849-nek korfordulóként való értékelését.

2. Ha a népnemzetiséget, valamint Kemény regényírását a romantika és a realizmus valamiféle vegyületének tekintjük, vagy — mint Mezei is hajlik erre — a romantika valamiféle klasszicizálását látjuk benne, akkor az 1849-es határpontot úgy tekinthetjük, mint — hogy analóg példával világítsam meg a kérdést — ahogy a XVII. századi francia klasszicizmus a XVIII. századi felvilágosodott klasszicizmussá váltódott át, bizonyos szempontból fordított értelemben.

3. Ha a népnemzetiséget a romantika egyik válfajának tekintjük, akkor az 1849-es forduló csak politikai jellegű, nem döntő irodalomtörténeti dátum. Ezt erősítené az is, ha Keményben a romantikus elemeket éreznénk túlsúlyban, és Mezeivel együtt elfogadnánk, hogy a dezillúzió is romantika, csak fordított előjellel.

Úgy gondolom, hogy érdemes itt néhány világirodalmi párhuzamot is felemlíteni. A korforduló szempontjából meg kell különböztetni azoknak a népeknek az irodalmát, amelyeknek történetében az 1848-as forradalmi hullám megrekedése tragikus fordulat, és amelyek történetében nem az. Az előbbieket közé tartozik a francia, a cseh és a magyar. A századközép azonban, bár sokkal kevésbé éles fordulattal, változást hoz az angol irodalomban is, ekkor kezdődik az ún. Viktoria-korszak. Más népek irodalmában inkább 1860-ra tehető a forradalmi hullám, így az orosz irodalomban, de az 1860-as évek eleje változást hoz a cseh, a lengyel irodalomban is, és hatása érezhető nálunk is. Nos, a francia irodalomban 1850 előtt a romantika és a realizmus „békés egymás mellett élésének” lehetünk tanúi, aminek szimbolikus példája, hogy Balzac akadémiai tagsága mellett ketten szavaznak, ezek Lamartine és Victor Hugo. Vanszlov is a romantika és a kritikai realizmus „párhuzamos létezését” állapítja meg az európai irodalomban. A magyar irodalomban is teljes összhangban fejlődik tovább a romantika, és kialakul Eötvös kritikai realizmusa. 1850 után a száműzetésbe vonult Victor Hugo talán ekkor alkotja legnagyobb műveit, de ugyanakkor bontakozik ki Franciaországban a romantika bírálata és megtagadása is, és fogalmazódik meg a realizmus mint harci jelszó, és ugyanakkor klasszicizálódik is ez a realizmus Flaubert regényírásában. Angliában is a Viktoria-korszakban egy alapjában véve romantikus alapú klasszicizálódás megy végbe a nálunk is annyira tisztelt Tennyson, főleg pedig a prerafaeliták esetében, miközben a kritikai realizmus továbbfejlődik Dickens, Thackeray, George Eliot regényeiben. A cseh irodalomban Mácha és Čelakovský egyértelmű romantikája után Neruda és Božena Němcova realizmus és romantika szintézisét megvalósító művészete jelenti az irodalom első vonalát.

Tehát a század első és második fele eltérő képet mutat. Az első felében a romantika tiszta megnyilvánulásaiban uralkodik, de uralmát a harmincas évek közepétől — végétől kezdve egyre

inkább meg kell osztania a korai realizmussal, Balzac, Stendhal, Dickens, Gogol regényírói művészetével. Nálunk a romantika kerül uralomra, majd együtt jelentkezik az eötvösi realizmussal és a romantikából származó, de realista vonásokkal is telítődő és a sajátos magyar viszonyok között önálló irányzattá erősödő népiességgel. A század második felében viszont ez a népiesség klasszicizálódik a romantika klasszicizálódásával párhuzamosan, és a realizmus bizonyos vonásai is megjelennek (pl. Kemény és Arany lélektani realizmusa), valamint a tiszta romantika is jelen van (Jókainál). Világirodalmi viszonylatban a század második fele a realizmus korszaka, de még a romantika sem időszerűtlen (Victor Hugo), bár ez több más írónál klasszicizálódva jelentkezik (Viktoria-kor). Így az 1850-es korforduló mégsem lenne elvetendő, ha értelmezése módosulásra szorulna is.

Ez a néhány itt felvetett szempont egyfelől az AILC belgrádi kongresszusán felmerült elvnek, „az irodalmi irányzatok egymásra helyeződése, épülése” elvének (superposition des courants littéraires),⁶⁹ másfelől az újabbban a legtöbb irodalomtörténész által elfogadott és már idézett tételnek az irodalmi korszakok komplexitásáról megfogalmazott tételnek az alkalmazása lenne a „romantikus folytonosság” kérdésében. Ebben a kérdésben még további vitákra számíthatunk. Sőtér a *Nemzet és haladás* című könyvében annyiban a folytonosság mellett foglal állást, hogy a nemzeti polgárosodás igényének és a népnemzetinek Petőfitől és Erdélyitől kiinduló folytonossága mellett nyilatkozik, de ugyanakkor kiemeli Petőfi minőségi többletét, forradalmi eszmeiségét, különállását. Kérdés, ez a különállás nem jelenti-e azt is, hogy Petőfinek a romantikához, (és a realizmushoz) való esztétikai viszonya is nem különbözik-e a népiességi irány többi képviselőjétől?

Petőfi viszonya a romantikához

Petőfinek a romantikához való viszonya már azért is tisztázandó kérdés, mert számos világirodalmi szintézis Petőfi költészetét a romantika területén helyezi el. Ilyen értelemben említi munkásságát több francia és szovjet irodalomtörténész. Így olvashatjuk Paul Van Tieghemnek mind összefoglaló európai irodalomtörténetében, mind a romantikáról írt monográfiájában,⁷⁰ Nicolas Ségur európai irodalomtörténetében,⁷¹ a nagy szovjet enciklopédia romantika-fejezetében⁷² és Vanszlov említett könyvében.⁷³ Tekintettel arra, hogy Petőfi az a magyar költő, akinek műveit a legtöbben fordították le idegen nyelvre, ez a kérdés nem intézhető el azzal, hogy a külföldi szerzők ismereteik hiányos volta miatt cselekedtek így. Mellesleg megemlíthetjük, hogy ugyanilyen értelemben minősítik a fiatal Heine munkásságát is.

Sőtér István 1954. évi akadémiai előadásában már megvilágította a Fial Magyarországot és Petőfi válságkorszakának, valamint *Az Apostol*nak romantikus vonásait, rámutatva arra, hogy ezek a jellegek semmiképpen sem a nemesi reformliberalizmus tükröződései. Sőtér a *Nemzet és haladás* című művében még további szempontokkal gazdagította ismereteinket Petőfinek a kor irodalmi irányzataihoz való viszonyáról. Utalva Pándi Pálnak arra a tézisére, mely szerint Petőfi költészete *egyetemes* jellegű, Petőfi költészetében Sőtér az irodalmi irányzatok magas fokú *szintézisét* állapítja meg. Könyvének egyik Petőfire vonatkozó fejezete a „népiesség és realizmus egységéről” szól, majd arra a következtetésre jut, hogy „Petőfi forra-

⁶⁹ Vera CĂLIN: Aspects de la superposition des courants littéraires dans la poésie roumaine au cours de la première moitié du XIXe siècle. Actes du Ve Congrès de l'AILC. Belgrade 1967. 225–230.

⁷⁰ Paul VAN TIEGHEM: Histoire Littéraire de L'Europe et de l'Amérique. Paris, 1951. 188. ⁷¹ „En Hongrie le romantisme est représenté par un poète d'une grandeur incontestable, Sándor Petőfi.” Nicolas SÉGUR: Histoire de la littérature européenne. 4. köt. L'époque romantique. Paris 1951. 116.

⁷² Bolsaja Szovjetszkaja Enciklopedija. 36. köt. 1955. 657.

⁷³ VANSZLOV: i. m. 24.

dalmi eszméjének jegyében szintézisbe rendeződik népiesség és romantika”.⁷⁴ Ezek szerint Petőfinél romantika, népiesség és realizmus egyaránt jelen vannak, ami nem meglepő, ha megfontoljuk, hogy a világirodalom más nagy alkotói is szintézisbe foglalták koruk művészi irányzatait. Elég talán Goethe példáját említenünk, akiben — életművét nem csupán német, hanem az európai irodalmak általános szempontjai szerint tekintve — a legtöbb komparatista irodalomtörténész szerint egyesülnek a klasszicizmus és a romanticizmus vívmányai.

Petőfi költészetének az irodalmi irányok szempontjából való elhelyezése kérdésében még folyik nálunk a vita, mégis a szintetikus szemlélet látszik leginkább megnyugtatónak. Egyrészt azért, mert az irodalmi periódusokat — mint jeleztük — az újabb irodalomtörténetírás mint az irányzatok komplexitását fogja fel, másrészt az egyes irodalmi irányzatok külön tárgyalását is indokoltnak és hasznosnak tekinti, és ilyen módon Petőfi költészete bizonyos vonatkozásokban tárgya lehetne mind a romantika, mind a népiesség, mind a realizmus irányzatát tárgyaló tanulmányoknak. Ez a szemlélet egyúttal mintegy konszenzust teremthet a Petőfi költészetét értékelő magyar és a külföldi irodalomtudósok között is.

További kutatási eredmények és feladatok

Ha a magyar romantika-kutatás újabb eredményeit akarjuk felmérni, akkor ez irányzat két vezető alkotójának, Kölcsey Ferencnek és Vörösmarty Mihálynak a teljesebb megismerése terén elérteket kell elsősorban értékelnünk. Azokra az eredményekre gondolunk, amelyekkel Szauder József már előzőleg megírt Kölcsey-monográfiájának anyagát tovább fejlesztette, továbbá a Parnasszus sorozatban megjelent kritikai igényű Kölcsey-kiadásra, melyet a Fontesben publikált, eddig kiadatlan Kölcsey-írások egészítettek ki. A Vörösmarty-kutatás kiemelkedő eredménye Tóth Dezső terjedelmes és alapos monográfiája, a Vörösmarty kritikai kiadás, Martinkó András és Szauder József kiegészítő értékű Vörösmarty-tanulmányai,⁷⁵ továbbá a még 1955-ben megjelent dokumentum-gyűjtemény Lukács Sándor gondozásában (a képanyagát Balassa László szerkesztette). Itt említhetjük meg, hogy Horváth Jánosnak egy újabb műve Vörösmarty drámáiról mint posztumusz írás szintén a legutóbbi időkben jelent meg az Irodalomtörténeti Füzetek sorozatában. A nagy romantikusok humanista szemléletét kitágító korai szocialista doktrinák hazai reformkori hatásáról is több újabb munka jelent meg, főként Pándi Pál tollából.⁷⁶ Komoly eredményként könyvelhetjük el az Oltványi Ambrus szerkesztette és már régóta esedékes Bajza—Toldy levelezést, de egy Toldy Ferenc-monográfia is esedékes lenne már. Örvendetes a Bártfay-napló — bár nem teljes kiadása — Jenei Ferenc gondozásában. Fenyő Istvánnak a kor ideológiai, elméleti és tudományos írásaival, Erdélyi Ilonának Kazinczy Gábor irodalmi körével és a kor irodalmi életével foglalkozó dolgozatai is jelentős hozzájárulások a romantika korának jobb ismeretéhez.⁷⁷ Említünk kell még az Egyetemi Könyvtár kiadásában Déri Miklósné igen hasznos munkáját, *A romantika magyar irodalmának bibliográfiáját*, mely az 1966-os év végével zárul.

A további feladatok közül a jelen programtanulmány csak néhányat jelölne meg. A kor kritikájának története már előkészületben van az MTA Irodalomtudományi Intézetében Fenyő István szerkesztésében. Hasonlóképpen esedékes lenne a harmincas éveknek, a magyar romantika második korszakának monografikus bemutatása is, ebben Széchenyi hatásának elem-

⁷⁴ Nemzet és haladás. 57—58. 73.

⁷⁵ MARTINKÓ András: „Magyar” vártól Magyarvárig. ItK 1964. 425—448. SZAUDER József: *A romantika útján* Bp. 1961. 300—375.

⁷⁶ PÁNDI Pál: „Kísértetjárás” a magyar irodalomban (1830—1848). I. OK 1968. XXV. köt. 211—249. *Irodalom és kísértetjárás*. Fil. Köz. 1967. 56—83. Pándi a témát azóta monográfiává bővítette.

⁷⁷ FENYŐ István: *Haza és Tudomány* 1969. T. ERDÉLYI Ilona: *Az Ifjú Magyarország és Kazinczy Gábor*. Irod. tört. Fü. 48. sz.

zése is megkaphatná a kívánt helyet. Továbbá időszerű volna a műfaj történeti monográfiák — ezen belül romantikus drámairodalmunk újabb szempontú összefoglaló értékelése — elkészülte is, ezen a téren is vannak már kezdeményezések. Megoldandó feladatnak tekintjük Katona Józsefnek és a romantika viszonyának tisztázását is. Kívánatos lehetne Kisfaludy Károly, Jósika Miklós és Vajda Péter munkásságának legalább egy-egy kisebb monográfia terjedelméig való újabb részletesebb ismertetése és értékelése. Vajda Péternek, romantikánk e sajátos és érdekes képviselőjének művei is újabb kiadásra várnak, legalábbis az utóbbi időkben megjelenteknél sokkal bővebb válogatásban, hiszen ezekben a Vörösmarty és Erdélyi János által dicsérettel novellája, a *Vajkoontala* is csak szemelvényesen olvasható.

Az általános irodalomtörténeti kutatások mellett fontos lenne a romantikus stílus és verselés további bővebb vizsgálata is. Ezen a téren az utóbbi időszakokban ki kell emelnünk többek közt Tompa József és Lovas Rózsa tanulmányait (a *Nyelvünk a reformkorban* c. kiadványban), másrészt Gáldi László és Péczely László funkcionális verstani kutatásait. Ezeknek és a régebbi elemzéseknek, így Zolnai Béla, Zlinszky Aladár stílustörténeti vizsgálatainak továbbfejlesztése és a romantikus stílusnak és verselésnek az irodalomtudomány újabb módszereit is felhasználó továbbmunkálása, a romantikus költői képnek az európai kutatásokban újabban az előtérbe kerülő problémájának a hazai kutatásokra való további kiterjesztése: ezekben jelölhetnénk talán vázlatosan a soron következő feladatokat.

Károly Horváth

LES PROBLÈMES DES RECHERCHES SUR LE ROMANTISME EN HONGRIE

Le point de départ de cet article, ce sont les résultats obtenus au cours du congrès de l'Académie Hongroise en 1954. L'auteur se propose de faire le bilan des recherches qui ont suivi ce congrès et des réponses que les historiens de la littérature hongroise ont données depuis aux questions soulevées alors. Tout d'abord, il étudie les problèmes du romantisme tels qu'ils se présentent chez les critiques des différentes littératures européennes et constate que les critiques d'un esprit conservateur français et anglais étaient, en général, hostiles vis-à-vis du romantisme, en Allemagne, c'était le contraire, quant au romantisme allemand. L'auteur rend compte de l'histoire des critiques et des recherches qui ont été faites en Hongrie relativement au romantisme en général et au romantisme hongrois particulièrement. Il remarque qu'en ce qui concerne le romantisme en général, les critiques hongrois l'ont apprécié non seulement selon leur idéologie, mais aussi d'après le fait qu'ils avaient reçu une formation française ou anglaise ou bien allemande. D'autre part, plusieurs historiens de la littérature se prononcent pour l'existence d'un romantisme hongrois tout-à-fait autochtone, complètement différent des autres romantismes. En d'autres termes, le problème du romantisme européen ou des romantismes nationaux indépendants se pose en Hongrie aussi, tout comme chez les critiques occidentaux ou soviétiques. Puis l'article traite le problème de la définition ou de la description du romantisme en tant que phénomène esthétique, celui de sa place historique, de sa périodisation sur le plan européen et hongrois spécialement, s'occupe de la question de savoir si le romantisme hongrois s'étend au-delà de l'an 1849 et dans quelle mesure. Ensuite, il étudie les rapports entre le romantisme et le „populisme” (tendance littéraire spéciale qui puise dans la poésie populaire), le problème à savoir en quel sens la poésie synthétique de Petöfi peut être considérée comme romantique. A la fin, l'auteur propose des recherches à faire à ce sujet.